

A felvilágosodás pedagógiai eszméi és a főúri magánnevelés

A felvilágosodás eszméinek hazai térhódításával egyidőben megnőtt a nevelés kérdései iránti érdeklődés. Megjelentek az első magyar nyelvű pedagógiai munkák, a korabeli újságok és folyóiratok is sokat foglalkoztak nevelési kérdésekkel. Tanárok, lelkészek, tudósok elmélkedtek a gyermeknevelés problémáiról, politikusok keresték a legjobb megoldásokat az oktatásügy reformjára.

A magyar főurak közül is sokan érdeklődtek pedagógiai problémák iránt. Fiaikat igyekeztek korszerű elvek szerint neveltetni, sokoldalú műveltséggel, hasznos ismeretekkel felruházni. Jól képzett, tudós nevelőt kerestek gyermekeik számára. Előfordult, hogy nevelési tervet készítettek saját elképzeléseik szerint. Ezek a tervek a felvilágosodás pedagógiai eszméinek alapos ismeretéről tanúskodnak. *Teleki László, Fesztetics György és Görög Demeter* nevelési terve kéziratban maradt ránk. Az első két magyar nyelvű. Görög Demeter terve, melyet a Habsburg trónörökös nevelésére készített, és amely szerint tíz éven át az ő vezetésével folyt *Ferenc Károly* nevelése, németül íródott. Mindhárom terv értékes dokumentuma neveléstörténeti irodalmunknak. Részletes elemzésükre és értékelésükre még nem került sor.

Teleki László (1) 1796-ban, fiai majdani nevelője – az akkor még németországi egyetemeken tanuló – *Szabó András* számára írta le nézeteit.

A nevelésről (2) címet viselő elméleti jellegű mű rendszeres nevelés- és oktatásméлет magyar nyelven, melyet szerzője kiadásra szánt. Ennek bizonyítéka a következő néhány sor a bevezetésből: „De nem fog talán más is engem megítélni, hogy munkától üres óráimat ezen igen nemes tudománynak megírásával töltvén, az erről való gondolataimat Anyai nyelven ezen rövid munkátskámban Hazám fiai jobb részeknek ítélete alá bocsátom.” (3)

Hogy a kézirat végül is miért nem jelent meg nyomtatásban, nem tudjuk; okát csak találgatni lehet. Elég, ha az 1793-as cenzúratörvényt kiegészítő 1796. május 6-i dekrétumra gondolunk, az egyre szigorúbbá váló közlési feltételekre, vagy egyszerűen arra, hogy *Teleki* 1796-ban írta a művet, egy évvel a magyar jakobinus mozgalom bukása után.

A bevezetésben *Teleki* a pedagógiának – mint önálló tudománynak – rendkívüli szükségességéről és hasznáról beszél: „A mai megvilágosodott emberi korban minden egyéb tudományok a pallérozásnak legfőbb pontjára fel vitettek, és ez az emberi nemzetet annyira szerentséltető tudomány azaz a nevelésnek mestersége annyira el van hagyva, hogy vagy igen kevesen írtak rolla, vagy akik írtak is, azok is csak ímmel-ámmal és nem fundamentumosan dolgozták ki ezen nevezetes tárgyat.” (4)

Fájlalja, hogy „a Magyar nemzetnél oly kevés betse vagyon ezen tudománynak”. *Teleki* célja nem pusztán magyar nyelvű, hanem egy eredeti magyar nevelés- és oktatásméлет megírása volt: „Minekelőtte pedig azon munkához fogtam volna, elolvastam nagy részét azon Német és Frantzia könyveknek, amelyek a nevelésről szöllanak, de kéntelen vagyok megvallani, hogy azok közül egy se tett nekem eleget, és ezért úgyis gondoltam el magamban, hogy ezen munkámban a magam gondolatját kövessem... Ez nem fordítás, hanem Anyai nyelvemén originális munka.” (5)

Teleki megpróbált rendszert alkotni: „A nevelés mestersége még eddig Systemaba nem hozott, ezért bajos systematice rolla írni... Megpróbálom, hátha Systema alá tudnám hozni.” (6)

Felismeri, hogy a szülők felelőssége óriási gyermekeik jövőjének megalapozása terén. Helyesen állapítja meg, hogy „a világi kintsek gyermekeink számára való egybegyűjtése ugyan jó dolog, de ez a jó neveléshez képest igen alávaló kints”.

Általános elvnek tartja, hogy a tanulási lehetőséget minden gyermek számára biztosítani kell, tekintet nélkül annak társadalmi helyzetére, vagyoni állapotára, vallására. Állami kézben levő szabályozott iskolarendszert kíván, és az oktatás magyar nyelvűségét. Az elemi ismeretek mellett az iskolának a jövőendő pályára is fel kell készítenie a gyermeket. Ez egyben az iskolázás időtartamának meghosszabodását is jelenti.

A „gazda nevelés”, a „mesterember nevelés”, a „kereskedő nevelés”, a „provinciális (hivatalnok) nevelés”, a „katona nevelés” és a „papi nevelés” különböző iskolatípusokban folya, speciális program szerint.

A nevelés célja, hogy a gyermek a „hazának és a közönséges polgári társaságnak” hasznos tagjává váljon, s egyéni boldogságát a társadalom érdekében kifejtett közhasznú tevékenységben találja meg.

A szerző felosztása szerint a nevelés három területe a következő: *Educatio Physica*, *Educatio Moralis*, *Scientifica Educatio*. A három terület, a testi, erkölcsi és értelmi nevelés „szorosan egybe van kötve egymással... úgy, ha akármelyik ezek közül negligáltak, az egész nevelésben a nevezetes fogyatkozás kitetszik”. (7) Teleki megjegyzi, hogy „a mi Haza-béli iskoláinkban nagy fogyatkozás van, hogy csak az utolsót tartjuk a Nevelés objektumának, a másik kettő pedig egészen negligálva vagyon”. (8)

A továbbiakban Teleki részletesen ír a testi és erkölcsi nevelés elveiről. Nézetei Locke hatását mutatják, akinek műve nemcsak eredetiben, hanem német és francia fordításban is megvolt apja könyvtárában. A magyar változat, melyet Székely Ádám fordított és adott ki 1771-ben, szintén megtalálható Teleki József könyvei között. A kézirat legterjedelmesebb része az értelmi nevelés kérdéseinek rendszeres kifejtése. Míg Locke az értelmi nevelést az erkölcsi nevelés eszközének tekinti, Teleki helyesen ismerte fel, hogy a kettő egymással összefüggő, de mégis önálló területe a nevelésnek. Az értelmi nevelés legfontosabb elve a fokozatosság. A gyermek rendszeres oktatása öt-hat éves korban kezdődjön. Ekkor már minden gyermek jól beszél az anyanyelvén. Ez alapfeltétele az olvasás és írás elsajátításának. Miután a gyermek anyanyelvén már jól ír és olvas, gondot kell fordítani az „értelemmel való olvasás és írás” képességének kialakítására.

Ezután kezdődhet az élő nyelvek tanulása. A nyelvtanulás elengedhetetlen feltétele az anyanyelv „fundamentumos” ismerete. Teleki itt megjegyzi: „Én a magam Nemzetit tisztellem, nemzeti nyelvét betsülöm, de mégis távoll vagyok attól, hogy magyar embernek idegen nyelveket nem helyes tudni.” (9) Újszerű az a felfogása, hogy a gyermeknek érteni és beszélni kell a környezetében élő népek nyelvét. (A magyar gyermeknek a román és a szlovák nyelvet.) A tudományos pályára készülőeknek tökéletesen kell beszélni és írni a világnyelveken: németül, angolul, franciául. A „megholt” nyelvek ismerete is lényeges, „de csak a magasabb képzettséget igénylő pályákra készülőeknek”. (10)

Az oktatás módszereit elemezve a szerző annak az álláspontjának ad hangot, mely szerint „Azon kell igyekezni a tanítónak, hogy amennyire tsak lehet a tudományok tanítását kedveské tegye és a tanítás módját úgy alkalmaztassa, hogy azt az ifjú hamar meg ne unja.” Hozzáfüzi, hogy „A tanításnak úgy kell alkalmaztatni, hogy a gyermekek részéről mindenkor jó kedvvel és elevenséggel essék meg, mert tsak az által érheti el a tanító kívánt tzelját.” (11)

Érdemes kiemelni az önálló ismeretszerzésre nevelés elvét. Ezt Teleki „magától való tanulásnak” nevezi. Ezen a területen elsőrendű feladata – mai szóhasználattal élve – az „olvasóvá nevelés”. Az olvasást „a gyermek ne tartsa munkának, hanem gyönyörűségnek. Az olvasáshoz való hajlandóságot ha már így megvan, igen könnyű nem tsak fenn-

tartani, hanem napról-napra tovább is vinni.” (12) Az olvasásnak nem pusztán az értelmi, hanem az érzelmi nevelésben is szerepe lehet. Ezt a gondolatot Teleki így fogalmazza meg: „Vannak olyan románok, amelyek nem csak az értelmet, hanem a szívet is fejlesztik.” Azt vallja, hogy a gyermeket semmiféle olvasmánytól, még a „vallásellenes” könyvektől sem szabad eltiltani. Az olvasás engedélyezése és megvonása a jutalmazás és büntetés eszköze lehet.

A nevelés módszereiről szólva Teleki leszögezi, hogy csakis és kizárólag erkölcsi vétségért szabad büntetni a gyermeket, tanulási hiányosságért nem: „Szükséges, hogy a tanító arra vigyázzon, hogy soha is scienticumért ne büntesse a gyermeket, hanem csak a moralitásért, mert ha az elsőért is bünteti, a tanulásba való kedvetenséget gerjeszti fel benne.” (13)

A pedagógus személyiségére vonatkozó gondolatait Teleki a *Nevellőnek tökéletessége* című fejezetben foglalja össze. A legfőbb kíváncsiság szerint az, hogy a nevelő „fedhetetlen életű ember legyen, mert nem csak szóval, hanem példával is kell tanítani”. Szükséges, hogy a nevelő „tudományos ember” legyen, vagyis a fontosabb tudományok alapjait jól ismerje. A szerző szerint „Egy jó nevelőnek ki kell tanulnia a keze alá bízott gyermekek természetét és a szerint alkalmaztatni disciplináját” (14), hiszen a nevelésnek a gyermek egyéni tulajdonságaihoz kell alkalmazkodni. Emellett fontos, hogy a nevelő „a gyermekek szeretetét megnyerje, mert csak így igazgathatja szívüket”.

Teleki leírja elképzeléseit fiai nevelésének folyamatáról, szakaszairól. Tizenegy éves korukig otthon kívánja neveltetni őket, majd egy erdélyi vagy magyarországi kollégiumban folytatódna képzésük. Az apa megjegyzi, hogy a kollégiumban nem lakhatnak benn gyermekei, csak mint bejárók vehetnek részt az órákon. Tizennégy éves korukban Pozsonyba kívánja küldeni őket, két évig az ottani Evangélikus Kollégium hallgatóiként tanulnak majd. Tizenhat éves korukban a pesti Universitas lesz képzésük következő székhelye, majd két év múlva a bécsi egyetemen folytatják tanulmányaikat. Ezután a külföldi tanulás időszaka következik. Teleki kifejti, hogy a németországi egyetemek közül, mint a legkiválóbb, csak Göttinga jöhet számításba.

Miután a gyermekek nevelésének elméleti kérdéseit kifejtette, az apa fontosnak tartja, hogy fiait jellemezze. Célja az, hogy a leendő nevelő e jellemzés alapján ismerje meg tanítványait. Érdekes elolvasni, miként látta a hatéves Teleki Józsefet (Akadémiánk későbbi elnökét) apja, összehasonlítva testvérével, Ádámmal: „Jósi fiamba a cholericum temperamentum az első, ehhez egyforma elegyítéssel van kötve a sangvineum és a flegmaticum. Ennek elméje nehezebben fog, de amit megfogott, mélyebben is bele nyomódik. Ennek memóriája többeske vagyon, judíciuma legtöbb, ingeniuma majd semmi; haragja ritka, de magában tartó és nagy mértékben való. A barátsága erős mindaddig, amíg choleráját nem sérti. Ennek ambitioja nagy és ha ezt jó útra vezérli az ember, sokra lehet vinni. Minden tanuláshoz nehezebben jut, mint a bátyja, de jobban nékie fekszik és többre is viszi. Érzékeny szívé mindaddig, amíg ambióját megsér-

Érdekes Telekinek az a nézete, hogy csak a nyelvek elsajátítása után, tíz-tizenegy éves kor körül kell elkezdni a tudományok tanulását. A következő tudományokat kell oktatni: „historia, mathesis, metaphisica, phisica, statistica, politica, aesthetica, medicina, theologia és a testi gyakorlások tudománya”.

A tárgyak tartalmára, a „mit tanítsunk” kérdésre nem tér ki, az oktatás módszereit azonban részletesen tárgyalja

A Tanításnak és tanulásnak Módjáról című fejezetben.

tettnek nem tartja, azután pedig az ércnél is keményebb. Ezt a félszszel vigyázva kell dirigálni, mert vagy az, hogy az ember egészben a generositástól megfosztja, vagy az, hogy megmakacsítja. Ha tisztviselő lesz, sulbalternusnak jobb lesz (bátyjánál), mert munkás lesz. Directornak is jó, de csak akkor, mikor valamit lassan kell kivinni. Katonának is jó, de inkább az infanteriánál, mint a kavalleriánál (ahol ti. merész nekivágásra nincs szükség). Ha gazda lesz, rendbe fogja tartani gazdaságát, hanem nem fog sok újat próbálni. Az asszonyi nemben tökéletességet fog keresni és ha házasságában azt nem tanulja, félek, hogy igen szerencsétlen lesz.” (15) Majd odébb: „Mind a két fiam nemés és fényes cselekedetre capax, de azzal a különbséggel, hogy a nagyobbik hamarabb véghez viszi, a kisebbik pedig előbb megfontolja azt, hogy az-é, vagy csak annak látszik. Ezen Jósi fiam nevelése körül való főbb maximáknak ezeket gondolom, hogy az ember az ambitionál fogva vigye ugyan, de úgy, hogy azt legfőbb indító oknak ne tegye; e mellett önteni kell bele egy kevés tüzet és arra szorítani, hogy cselekedeteiről sokáig ne gondolkozzék, hanem tanulja meg a dolgot hirtelenebben is jól megfogni. A nagyobbik fiamat unszolni kell a tanulásra, ellenben a kisebbiket némelykor tartóztatni is. Ha így nevelődnek két nagyobbik fiam, úgy egyforma jó embereket várok mind a kettőből.” (16)

Ha értékelni próbáljuk a művet, legfőbb erényként a rendszerességet emelhetjük ki. Teleki áttekintette a nevelés elméletének minden területét, munkáját logikusan, világosan építette fel; a kézirat tartalmaz néhány valóban eredeti gondolatot és új összefüggéseket tár fel. Az 1796-ig publikált magyar nyelvű neveléstudományi művek közül, tartalmát és stílusát tekintve, egyaránt kiemelkedett; kár, hogy nem jelent meg.

1799. június 5-én Keszthelyen *Festetics György* gróf és *László* fia nevelője, *Kultsár István* aláírt egy iratot, mely a *Fiam Nevelését tárgyazó Planum* címet viseli. A rövid, de rendkívül érdekes, és nevelésléleleti vonatkozásaiban jelentős írás érdemes arra, hogy részletesen foglalkozzunk vele.

Keletkezésének körülményeiről néhány adat a rendelkezésünkre áll. *Festetics György* *László* fiának két híres nevelője volt. 1790 szeptemberétől 1799 szeptemberéig *Péteri Takács József* nevelte a fiatal grófot. Ő vezette végig az ún. „humanitatis classisokon” az ifjút. A „philosophicus és juridicus cursus” elvégzéséhez *Kultsár István* szemelte ki *Festetics*. Mielőtt a hatéves tanulás megkezdődött volna, az apa és a nevelő egy olyan szerződést írt alá, amely az ifjú nevelésének minden részletére kiterjedt.

A nevelő feladatát a szerződés 3. pontja pontosan körülírja: „Hogy a nevelés dolgában senkitül mástul, hanem tőlem függen, a tőlem kiszabott planumot, mellyet most általvén, minden engedelmességgel s szorgalmatossággal követni tartozik.”

A planum szövege kéziratban ránk maradt. (17)

A nevelés mindhárom területét az erkölcsi, értelmi és testi nevelést is fontosnak tartja *Festetics*: „Három rendbéli tárgyak lévén a nevelésnek; úgymint a szívbeli gondolkodásnak jó indulatra való hajtása, az elmének hasznos és a körülállásokhoz alkalmaztatott tudományokkal való megékesítése és az egésznek rendes élet módjával megtartása; tehát e’ három tziikely szerint következendők az észzevételek.

Tudniillik: a szívnek kipallérozása rész szerint elmélkedésből, rész szerint gyakorlásból áll: azért e’ különösen a nevelőtül megkívántatik, hogy practica morális philosophiát mostani, és jövődöbéli státussához képest az ifjúnak írásban tziikkelyekre felosztván ki dolgozza, és napról-napra az ifjúval megszerettesse, és legalább is minden nap fél órát ő véle philosophálljon, de mivel ez még elegendő nem volna, ha tsak szóban állana, a közrendbéli társalkodásban megesett hibákat, vagy jó tselekedeteket ő vele észzevetesse, sőt a maga fellszánására indulatinak meggyőzésére, szenvedésére, állhatatosságra, halálnak, fájdalomnak, és egyéb rosszaknak megvetésére, az ellenségeknek nagylelkűn való megbotsátására, a képes takarékoságra, titok megtartására, embereknek való megbötsülésére, szelíd nyájos, de illendő seriositással és gravitással

temperálva lévő maga viselésére, dolgosságra, fáradhatatlan szorgalmatosságra, és egyéb minden jó erkölcsre szoktatni, és gyakorolni kelletik.” (18)

Áttérve az értelmi nevelés kérdéseire Festetics György erre vonatkozóan is részletes utasításokkal látja el Kultsár Istvánt: „A tudományok meg tanulásában különösen azokat kelletik az ifjúval megszerettetni, a melyek egy magyarországi birtokos mágnáshoz leginkább illenek, úgymint hogy a kisebbekről kezdjem: illendő az jó kézi írás akár dic-tandó, akár amúgy szabadon, a nyelveknek pallérozott akár szóbeli kiejtése, főképpen pedig azoknak írásbeli stílussa, és conceptussa, legfőbbek a deák és német nyelv, azok után jön frantzia, olasz, anglus, a magyart nem említtem, mert azt úgy is anya tejével beszop-ta, e mellett jószágimra nézve hasznos, ha valamellyest slavica nyelvet is, úgymint hor-vátul, vagy tótul megtanul; ezekhez képest az egyik legszükségesebb tudománya az ékes-sen beszéllés, vagy a rhetorica akár írásban, akár élőszóval légyen, mert a nélkül sem a társalkodásban, sem a nagyobb gyülekezetekben nem boldogul, haszontalan minden tu-dománya a nélkül, azért szüntelen abban gyakorolni kelletik magát ékesen írott köny-veknek olvasásában, minden nyelvben azokból tsinálendő extractusokkal és compositio-béli themáknak gyakorlásával, utóbb az arithmetica, mathesis, főképen a geometria, és architectura civilis igen hasznosak, az geometrica delineatio, és rajzolás mestersége mel-lett, úgy physicának minden része, különösen az agricultura, vagy oeconomia, és techno-lógia, sőt a mechanica is, emellett a geographia, a historia, statistica, politica, minden cam-eralis tudományokkal edgyütt az ars rationaria, az jus naturae, jus publicum universale gentium, jus patrium Hungariae cum historia patriae connexe legszükségesebbek.” (19)

Az apa fontosnak tartja, hogy a nevelő a fiút ne kényszerítse a tanulásra, hanem sze-rettesse meg vele a tudományokat, és készítse arra, hogy a tananyagon kívül olvasással is kiegészítse ismereteit.

A testi nevelésről szólva a következő irányelveket adja Festetics György: „Az egész-ségére nézve amennyire lehet a természetes, minden pompátul, kényességtül, és nyalánk-ságtul eltávozttatott étellel táplálván, eszes, realis disinteressatus orvosoknak tanátsával élván, sok szabad levegő égen mértékletes testi gyakorlásokban foglalni kelletik az ifjút, azért a lovaglás recommendáltatik, a diaetetica regulákkal szükséges megismértetni az if-jút, hogy a puhaságot és kényeztetést kerülje, férfiú ember legyen, és a teste által lelkén ne hadgyon erőt venni.” (20)

Nem feledkezik meg arról sem, hogy a nevelőtől megkívánt feladatokat és tulajdonsá-gokat pontokba szedje. Megkívánja, hogy Kultsár teljes idejét és képességeit az ifjú gróf nevelésének szentelje; a kikötött hat esztendő alatt ne házasodjék meg.

Felhívja a figyelmet a nevelők által sokszor elkövetett hibákra, és reméli, hogy ezeket Kult-sár elkerüli: „A nevelőknek közönségesen szokott hibáit elől nem hozom, úgymint hogy azok az iffiakat magukra szokták hagyni, és mindenkor másokban foglalatoskodnak, hogy magok indulyoknak igen nagy szabadságot hagynak, és így az iffiak azzal indulatosságot, haragot, vagy egyéb vétkeket úgy magokba szoktak szívni, hogy tsak az ifjúkra kellessék tekinteni, ha a nevelőinek hibáit, valamint egy tükörbe az ember meg akarja szemlélni, elől nem hozom te-hát az ilyeneket, mivel olly bizodalommal vagyok, hogy egy ollyan úri személyre szert tettem, akiben bizodalमत helyheztetvén reménylhetem, hogy ezen egynéhány esztendőt úgy fel fogja a fiam nevelésére szánni, hogy a fiamból a hazának egy érdemes tagot szerezvén, az én hálaadotosságom legyen a megígért honorarium felett is különös renumerációkat adni.” (21)

Mindezekből jól látható, hogy a gróf sokoldalú, harmonikus fejlesztést, képzést kívánt gyermekének, akiből a haza számára hasznos polgárt szeretett volna neveltetni.

A Planum rendkívül értékes darabja a felvilágosodás kori magyar főúri magánnevelés történetének.

A főúri magánnevelésnek egy különösen érdekes német nyelvű kéziratot dokumentuma is ránk maradt. Görög Demeter udvari főnevelő 1809-ben nyújtotta be a császárnak a tudo-

mányos alapossággal megszerkesztett, 138 lap terjedelmű nevelési tervét. (22) A részletes, tíz évre szóló nevelési rendszer és tanterv a trónörökös, Ferenc Károly számára készült.

Mielőtt a mű elemzéséhez kezdenénk, néhány szót kell ejtenünk Görög Demeterről és arról az útról, mely az udvari főnevelői cím elnyeréséig vezetett. (23)

Görög 1760-ban született Hajdúdorogon. Apja a város szenátora volt. A család szűkös viszonyok között élt. Görög Demeter tanulmányait Debrecenben és Ungváron végezte. 1779-ben Nagyváradon bölcséletet kezdett tanulni az akadémián. Egy év eltelte után már a budai egyetemen tanult. Itteni tanulmányai befejeztével a bécsi egyetemre iratkozott be, ahol jogot hallgatott.

Bécsi egyetemi évei alatt magyar főnemesek gyermekeit tanította magyar nyelvre. 1787-ben, miután tanulmányait befejezte, a *Kolonics* családhoz került nevelőnek. Bécsi évei alatt Görög kapcsolatba került a bécsi irodalmi körökkel: *Báróczi Sándorral*, *Révával*, *Igaz Sámuellel*, *Kármánnal*. Az ellenzéki mozgalom erősödése során Görög megismerkedett a Bécsben élő főnemesek titkáiraival, nevelőivel, orvosaival és általuk egyes Habsburg-ellenes főurakkal is. 1789-ben *Kerekes Sámuellel* megindította a Hadi és Más Nevezetes Történetek című magyar nyelvű újságot. A lap munkatársai között ott volt *Hajnóczy József* is. Görögék újságja és társasága mögött főnemesek is álltak: *Széchenyi Ferenc*, *Festetics György* és *Teleki Sámuel*. Ők anyagilag is támogatták a lapot.

A Hadi és Más Nevezetes Történetek, és folytatása, a Magyar Hírmondó, sikeres és népszerű periodikák voltak.

A társadalmi és gazdasági fejlődés szolgálatába Görög a magyar nyelvet, a hazai művelődést állította. Ezért írt ki pályázatot, melyen jó magyar nyelvkönyveket kívánt. (Ennek a pályázatnak köszönhető a híres Debreceni Grammatika is.)

Görög Demeter újságírói tevékenysége mellett nevelői munkásságát is tovább folytatta. 1795-ig a Kolonics családnál működött, majd az Eszterházyakhoz került, mint Eszterházy Pál nevelője. Görögrol, a nevelőről, Eszterházy Pál így emlékezett meg: „Görög a becsület embere volt, eltelve a vágytól, hogy jól alkothasson. Nemes szív, tele hazafisággal... Hiszem, hogy sok szeretet és hajlandóság volt benne irántam is, különösen azonban hazája iránt.” (24)

Görög 1802 végén új megbízást kapott, melynek következtében el kellett hagynia az Eszterháziakat.

1802. november 26-án *Márton József* (aki szintén a lap munkatársa volt, és jó barátja Görögnek) levélben közli *Csokonaival* a következő hírt: „Kedves Görög Barátunkat Ő Felsége a Korona Örökös Herczeg Fő Nevelőjének méltóztatta nevezni, és már holnap vagy holnap után be is megy az Udvarhoz. Ez igen-igen fontos Újság. És még tudom, nem tudja senki.” (25)

Márton Józsefnek Aradra, *Mandik András* iskolaigazgatóhoz intézett levele valamivel korábbi keltezésű (1802. november 23.). Ez a legelső híradás a magas uralkodói döntésről, amely, mint Márton írja, egyfelől a szerkesztőség számára jelent veszteséget, másfelől viszont a császár kegyét bizonyítja: „A napokban meg kell válnunk Görög kedves Társunktól, a'kit Ő Felsége a Korona Örökös Herczeg nevelőjévé méltóztatott nevezni: mind az által annál inkább reménylhetjük a' Haza javára intézett jó tzeljainak szerentsés előmenetelét, hogy az egek kegyelmesen tekintvén Hazánkra, Magyar Hazafi nevelheti jövendő Királyunkat.” (26)

Így lett Görög Demeter a Hofburg lakója. 1803-tól 1824-ig huszonegy évet töltött az udvarban.

Nagyon nehéz magyarázatot adni arra, hogyan és miért került Görög erre a magas posztra. Legfeltűnőbb, hogy Görög Demeter politikai meggyőződése valósággal kizárná kinevezését új posztjára. Ismeretes, hogy Görögöt a felvilágosodás, a jozefinizmus eszményei hatják át. Hosszú évek óta élvezzi a főnemesi hazafias ellenzék képviselőinek a rokonszenvét. Jól ismeri titkárait, nevelőiket, azok köréhez fűzi a kölcsönös nézetazonosság. Ott találjuk mögötte, illetve lapja és barátai mögött a Széchenyi, Festetics, *Ráday*, *Orczy*, *Teleki* család tagjait. Ők támogatják – anyagilag is! – Görög szervező-kez-

deményező lépéseit, ők nyújtanak segítséget a *Magyar Átlás* megjelentetéséhez, a nemzeti nyelv, irodalom és művészet előmozdítása érdekében kitűzött pályadíjakhoz.

Görög lakásán a fiatal költők és írók találkoznak. A közép- és kisnemesség demokratikus szellemű értelmiségi elitje nála, mint valamely politikai-irodalmi körben vitatja meg a francia forradalom híreit, a jakobinusok és szabadkőművesek nézeteit. A szerkesztőség titkára, Hajnóczy József, a francia forradalom feltétlen híve. Ő szerkeszti a lap ide vonatkozó híryanagát, az udvar őt tartja az egyik legveszélyesebb ellenségnek. „Láng volt a lelke, s a francia revolúcióban élt lelkestől testestől” – hangzik róla Kazinczy véleménye. Görögékben az anyanyelvet és a nemzeti művelődést szolgáló tennivágyás kapcsolódik össze a felvilágosodás ügyével és a nép felemelkedésével.

Ha tehát valakinek ilyen egyértelműek mind a politikai nézetei, mind a barátai, akkor jóformán érthetetlen, hogyan is kaphatta meg ezt a bizalmi állást. Különösen akkor, ha – mint tudjuk – Görög soha nem tagadta meg politikai nézeteit. A döntés okát csak feltételezhetjük.

Valószínűtlen, hogy a császár ne lett volna tisztában az új nevelő politikai nézeteivel. Talán arra gondoltak, hogy a császári udvarban, az állandó ellenőrzés mellett a nevelő semmit sem tehet az uralkodó szándékainak ellenében.

Ami az új nevelő mellett szólt, az a magas szintű tudása, pedagógiai képességei, becsületessége, megbízhatósága, és számos egyéb kiváló tulajdonsága.

Görög először Józsefet, majd Ferenc Károly főherceget nevelte. A már említett, 1809-ből származó nevelési tervezet híven tükrözi a szerző mély pedagógia-elméleti tudását, a kor ilyen irányú szakirodalmának alapos ismeretét. (27)

A tervezet három egységre tagolódik. A nevelés három területe szerint Görög részletesen ír az értelmi (szellemi) nevelésről, az érzelmi-erkölcsi nevelésről és a testi nevelésről.

Az első rész az elsajátítandó tananyagot és ismeretköröket tartalmazza.

Görög a beszéd- és íráskészség kifejlesztését teszi az első helyre, hasonlóan Telekihez. Szükséges, hogy 16 éves korára a Fenség képes legyen „magát helyesen, pontosan, tisztán és kellellem kifejezni”, méghozzá idegen nyelveken is (latin, francia, olasz, magyar és cseh). A reáliákat azonban nem szabad háttérbe szorítaniuk a nyelveknek. Görög tehát felsorolja a következő részterületeket: mennyiségtan, fizika, kémia természetrajz (benne még ipari ismeretek, mezőgazdaság, kézművesség, kereskedelem!). Ezután „az emberről szóló” nélkülözhetetlen alapfogalmakat ajánlja (biológia és egészségtani tudnivalók s ezenfelül az emberi jellem és a társadalom tárgyköre). Nem feledkezik meg e tantárgyfelosztás az ékesszólás és a stílus művészetéről sem. Fontos továbbá az irodalommal, rajzolásal és zenével való foglalkozás, végezetül pedig a statisztikai földrajz és a világtörténet.

Ilyen előkészítés után, ezekre a megalapozott ismeretekre építhető a főherceg magasabb szintű képzése, beleértve a politikai és katonai tudományokat.

Azt az elvet szögezi le, hogy a tananyagot lektálni kell. Csak az szerepeljen benne, amit valóban érdemes tudni, ami valóban hasznos. Ebben a megállapításban Locke elvei tükröződnek.

Az oktatás módszeréről szólva Görög hangsúlyozza: „az öntevékeny figyelem a magasabb készségek forrása”. Növendéke aktivitását kívánja felhasználni, mindig erre akar építeni, és ahogy a gyermek idősebb lesz, egyre inkább. Azért kell felkelteni a gyermek érdeklődését bizonyos dolgok iránt, hogy azután megfelelő irányítás mellett ő maga is tudjon önállóan ismereteket szerezni, véleményt alkotni.

Görög pedagógiai tervezetében lényeges szerepe van az erkölcsi nevelésnek. Mint a legtöbb felvilágosult gondolkodó, ő is nemes emberi tulajdonságok kifejlesztését tartja fontosnak. Ezek: a felebaráti szeretet, embertársaink iránti tisztelet, igazságosság, egyenesség, mértékletesség, határozottság, részvétel. Nem feledkezik meg a külső tulajdonságok fontosságáról sem, ami egy leendő uralkodónál rendkívül lényeges.

A testi nevelés elveiről is részletesen ír Görög. Ebben a részben Locke, Rousseau és a filantropisták nézetei tükröződnek.

A nevelés sikerének alapja szerinte az, hogy a gyermek egészséges legyen. A gyermeket fokozatosan és folyamatosan edzeni, erősíteni kell. Az egészséges életmódról szólva Görög ír a helyes, mértékletes táplálkozásról, az alvásról, a helyes életritmusról. Felismeri a sportok: a vívás, úszás, lovaglás jelentőségét a gyermek egészséges fejlődésében.

Az itt röviden felvázolt nevelési elvek a gyakorlatban is megvalósultak Ferenc Károly nevelése során. Az ifjúnak a császári apához szóló levelei tükrözik a nevelő befolyását.

Görög a tanítvány házasságkötésének évében, 1824-ben búcsúzik el az udvartól. Élete utolsó szakaszában birtokán él és gazdálkodik.

„A’ nevelők ’s a haza dísze” hunyt el 1833-ban – így emlékezik meg róla Márton József. Hogy Görög a hazáját szolgálta a nevelésben elért személyes sikereivel (a nevelés fogalmába beleértve az újságírást is), azt nemcsak Márton József látta meg benne. Példaképpé lett olvasói, tanítványai, munkatársai és barátai előtt.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy mindhárom nevelési terv a felvilágosodás szellemében íródott. A megfogalmazott célok, a nevelés és oktatás tartalmára, módszereire, eszközeire vonatkozó elvek és nem utolsósorban a tény, hogy mindhárom terv a gyakorlatban is megvalósult, bizonyítják a szerzők pedagógiai felkészültségét.

Jegyzet

(1) Teleki László (1764–1821) a magyar nevelés-, művelődés- és közoktatáspolitikai területén működött. Három műve érdemel említést:

A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó Esdeklései gr. Teleki Lászlónak. Pest, 1806.

Über die Einrichtung einer Gelehrten-Gesellschaft in Ungarn. Eine unmassgebliche Meinung des Gr. L. Teleki. Pesth, 1810.

Teleki László: A nevelésről. MTA Kézirattár, Régi s új írók 4. r. 133. sz.

A három mű közül kettő nyomtatásban is megjelent, a legkorábbi kéziratban maradt. A kézirat általános, nevelésméleti, a *Buzgó esdeklések* és az akadémiai tervezet közoktatási, valamint tudomány- és művelődéspolitikai vonatkozásai kiegészítik egymást.

(2) A kézirat 1907-ben került elő. A Teleki család levéltárának egy része ekkor került az Erdélyi Múzeum Egyesület tulajdonába. *Kelemen Lajos* az anyag rendezése során bukkant rá a nevelésről szóló munkára. *Imre Sándor* 1925-ben egy rövid cikkben emlékezett meg a kéziratról egy évforduló kapcsán. (*Imre Sándor Gróf Teleki László Tanácsadása nevelésről.* Protestáns Szemle, 1925. 603–608. p.) Ő négy szövegváltozatot ismer. Akkoriban három példány az Erdélyi Múzeum levéltárában volt (kettő a Teleki, egy a Wesselényi család iratai közt), egy pedig az Akadémia Kézirattárában. Ez a családi könyvtárral együtt 1844-ben kerülhetett oda.

(3) *Teleki László: A nevelésről.* 4. p.

(4) Uo., 5. p.

(5) Uo., 7. p.

(6) Uo., 9. p.

(7) Uo., 10. p.

(8) Uo., 16. p.

(9) Uo., 65. p.

(10) Uo., 67. p.

(11) Uo., 68. p.

(12) Uo., 69. p.

(13) Uo., 70. p.

(14) Uo., 71. p.

(15) Uo., 80. p.

(16) Uo., 83. p.

(17) *Festetics György gróf Planuma fia neveléséről.* Közreadja: *Lakatos Vince.* Magyar Középiskola, 1910. 225–230. p.

(18) Uo., 227. p.

(19) Uo., 228. p.

- (20) Uo., 228. p.
 (21) Uo., 229. p.
 (22) *Erziehungs- und Unterrichts plan für Seine Kais. König. Hoheit den durch. Erzherzog Franz Karl aus dem Jahre 1809.* (138 Seiten) Wien: Haus- Hof- und Staatsarchiv, Familienkarten.
 (23) Görög Demeter életéről és tevékenységéről tájékoztat:
 Márton József: *Görög Demeter ts.k. udvari főnevelő életfrása.* Bécs, 1834, 36. p.
 Kállai Ferenc: *Emlékbeszéd G. D. felett.* M. Tudós Társ. évk., 2. köt., 1832–34. Buda, 1835. 179. p.
 Kókay György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei.* Budapest, 1970. 325–378. p.
 Mikó Pálné: *Marseillaise és Gotterhalte.* Budapest, 1986. 39–71. p.
 (24) In: Mikó Pálné: i. m., 45. p.
 (25) In: Uo., 47. p.
 (26) In: Uo., 49. p.
 (27) Görög kéziratát elemzi: Mikó Pálné: *Zum Blindis des Demetrius von Görög.* Acta Literaria Scientiarum Hungariae, 1986. 175–197. p.